

Van de vos Reynaerde, onze vos doorheen de geschiedenis

Misschien las u als kind strips van Reynaert de vos, misschien achtervolgde deze figuur u in de Nederlandse les, maar komt hij echt van ver, die vos? Erwin Jans frist uw geheugen op.

Vlaanderen heeft een opvallend rijke middeleeuwse literatuur. Een van de hoogtepunten is ongetwijfeld het dertiende-eeuwse dierenepos *Van de vos Reynaerde*. De schrijver stelt zich in de eerste regel voor als 'Willem die *Madoc* maakte' en verwijst daarmee wellicht naar een verloren gegaan ridderepos dat hij voorheen geschreven had. Het verhaal van de vos Reynaert werd vaak en wordt soms nog als 'typisch Vlaams' beschouwd. Dit is hoe Stijn Streuvels het verhaal in 1909 beschrijft: "Ons nationaal kunstgewrocht, ons schoonste gedicht, waar de ziel, de lustige adem, het sappige bloed, de zwaai, de zwier, de lenigheid van het machtig leven, waar de bruischende tocht van den gezonden, vlaamschen geest in steekt en heel het werk doorwaait als een felle tocht." Toch zijn er naast de Vlaamse nog heel wat andere winden die door het verhaal waaien!

Dierenverhalen in de vorm van volkssprookjes vindt men terug in alle (primitieve) culturen. In de hoogontwikkelde literaturen van India en Griekenland kregen ze een morele strekking. De dierenfabels van de Griekse dichter Aesopus uit de zesde eeuw voor onze tijdrekening zijn in hun Latijnse versie de hele middeleeuwen populair gebleven en inspireerden Jean de La Fontaine. Toch is het onduidelijk of het epos van de vos met deze traditie moet worden verbonden. Wel een feit is dat dit genre in de elfde eeuw opduikt in de grensgebieden van de Germaanse en Romaanse culturen (Lotharingen, Elzas, Noord-Frankrijk en Vlaanderen). De morele en opvoedkundige strekking is verdwenen en satire is in de plaats gekomen.

Omstreeks 1100 was er een eerste grote verzameling met fabels en verhalen met daarin de wolf centraal, namelijk *Ysengrimus*, in het Latijn geschreven, waarin de dieren voor het eerst eigennamen hebben. De dichter van dat werk is vermoedelijk de Gentenaar Magister Nivardus. Vanaf die tijd verschijnen er ook verhalen in de volkstaal, allereerst in het Frans, waarin de vos de hoofdrol speelt. De dieren manifesteren zich steeds duidelijker als afzonderlijke karakters met hun eigen gewoontes, hebbelikheden, sympathieën en antipathieën. De directe voorvader van Willems versie van de vos Reynaert is *Le Plaid*, letterlijk vertaald 'het pleidooi', dat verscheen rond 1160. Het is het eerste verhaal van een grotere verzameling vossenverhalen: *Le Roman de Renart*, geschreven door Perrout de Saint Cloude. Het Franse verhaal is het verhaal van een slimme vos die de machtigen een loer draait. De Vlaamse vos gaat veel verder. Hij is psychologisch beter gemotiveerd. De handeling komt voort uit de botsing van de karakters waardoor de vertelling zeer modern aandoet. Ook in de opbouw van het verhaal slaagt Willem erin zijn toehoorders meer in spanning te houden dan zijn Frans voorbeeld.

Van de vos Reynaerde opent met een reeks van ernstige klachten van de dieren aan het adres van de vos tijdens een hofdag van koning Nobel. Koning Nobel besluit de vos te dagvaarden. Reynaert slaagt erin om de eerste twee dieren die daartoe worden uitgestuurd, Bruun de beer en Tybeert de kater, een loer te draaien. Zijn neef, Grimbeert de das, weet hem echter te overtuigen om naar het hof te komen. Daar wordt de vos schuldig bevonden aan een hele reeks van misdaden. Terwijl de beer, de wolf en de kater samen de galg in orde brengen, vertelt de vos – in een ultieme poging om aan de dood te ontsnappen – aan Koning Nobel dat er een staatsgreep tegen hem voorbereid wordt. Daarbij zouden niet alleen de beer, de wolf en de kater betrokken zijn, maar ook Reynaerts bloedeigen vader en zijn neef Grimbeert. Vooral omdat de vos zijn eigen familie beschuldigt van hoogverraad overtuigt hij Koning Nobel. Een bijkomend argument is een geheime schat die de vos op zijn vader heeft buitgemaakt. De Koning wil dat de vos meegaat om de schat aan te duiden, maar Reynaert beweert geëxcommuniceerd te zijn en een boetetocht naar Rome te willen maken. De Koning gelooft de vos op zijn woord en laat hem gaan. Hij wordt thuisgebracht door Cuwaert de

Haas en Belijn de Ram. In zijn burcht Malpertuus vermoordt Reynaert Cuwaert en stuurt hij Belijn met een tas naar Koning Nobel. Hij vertelt erbij dat er een brief in zit, maar in werkelijkheid zit de kop van Cuwaert erin. De koning rijdt met de edelen uit naar Malpertuus om de vos om te brengen, maar Reynaert is inmiddels al gevlucht.

Reynaert is een held van een bijzondere soort. Hij is sluw, egoïstisch, leugenachtig, pervers, gewelddadig en sarcastisch. Hij zet alles en iedereen voor schut. De vos was in de middeleeuwen een niet graag gezien dier. Hij gold als een roofdier, dat veel schade kon aanrichten. Als kippendief kon hij op het platteland honger en zelfs voedseltekort betekenen. De vos was tevens een drager van hondsdoelheid en werd gezien als de verpersoonlijking van de duivel. Hij kon zich voor dood houden, stil als een lijk. Daardoor kwamen vogels op hem af en als ze zeer dichtbij waren, at hij ze op. Kortom, de vos was een doortrapt, boosaardig en onheilspellend dier.

Er heeft zich in de loop van de eeuwen een soft-variant van het Reynaertverhaal ontwikkeld, zoals dat met volksverhalen vaker gebeurt; ook de zogenaamde sprookjes van de gebroeders Grimm zijn oorspronkelijk wrede en vaak obscene volkse vertellingen. *Van de vos Reynaerde* is niet zomaar een vermakelijk dierenverhaaltje over een slimme vos. Het is een scherpe, satirische en bij momenten sarcastische analyse van de middeleeuwse samenleving die geen enkele stand ontziet.

Het hoeft niet te verwonderen dat het Reynaertverhaal een uitgebreide internationale literaire en picturale nawerking heeft gekend en nog steeds kent. In Vlaanderen hebben zestiende-eeuwse censuuringrepen, de Vlaamse Beweging, de vereenvoudiging naar het kinderboek en nog andere factoren de potentieel kameleontische Reynaertfiguur een tijd lang een wat braver uitzicht gegeven. Bekend geworden zijn de Reynaertbewerkingen voor toneel van Paul de Mont (1895-1950). Zijn eerste bewerking uit 1925 maakte hij voor het Vlaams Volkstoneel. In de jaren veertig schreef de Mont een tweede versie die bekend is geworden via de schoolopvoeringen van Ast Fonteyne. Het is een tekst die ook nu nog regelmatig in amateurkringen wordt opgevoerd. Een veel grimmigere en sombere versie van het Reynaertverhaal schreef Louis Paul Boon in *Wapenbroeders* (1955): "De Reinaert, die in het begin nog een gelovig, welmenend man is, sticht de republiek der vrijen. De eerste die toetreedt, is zijn neef, de wolf. En de wolf zegt: ja de republiek der vrijen, daar is alles van ons, en hij grijpt Reinaert vast en wil hem verslinden. Reinaert ontdekt dan voortdurend dat hij bedrogen en bestolen, beledigd en geschopt wordt en er groeit verzet in hem. Hij denkt dan: het zou veel beter zijn als ik alleen voor mezelf zorgde. En dan begint hij iedereen te beliegen en te bedriegen", aldus Boon. *Wapenbroeders* is Boons afrekening met de samenleving die hij na de oorlog tot stand zag komen en ook met de communistische partij waarvan hij lid was en die hem zwaar ontgoochelde. De lotgevallen van de vos blijven een spiegel, nog eeuwen nadat 'Willem die Madoc maakte' ze neerschreef.

Erwin Jans